

ПРО ПОНЯТТЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

ON THE CONCEPT OF PROCEDURES FOR PROVISION OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Лиманська М.В.,

здобувач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ України,
суддя Городнянського районного суду
Чернігівської області

У статті автор розглядає різноманітні погляди щодо поняття заходів забезпечення кримінального провадження і пропонує своє визначення цього правового інституту.

Ключові слова: кримінальний процес, поняття заходів забезпечення кримінального провадження, примус.

В статье автор рассматривает различные взгляды на понятие меры обеспечения уголовного производства и предлагает свое определение этого правового института.

Ключевые слова: уголовный процесс, понятие меры обеспечения уголовного производства, принуждение.

In the article the author examines various views on the concept of measures of ensuring criminal proceedings and proposes its definition of this legal institution.

Key words: criminal process, concept of measures of ensuring criminal proceedings, coercion.

Постановка проблеми: Новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), який набув чинності 19 листопада 2012 року, запровадив багато нововведень. У ньому відображені положення, застосовані терміни, яких раніше не існувало в кримінально-процесуальному законодавстві України.

Новелами у вітчизняному кримінальному процесі стало серед іншого введення самого поняття заходів забезпечення кримінального провадження та законодавче закріплення застосування таких заходів, як грошове стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, тимчасовий доступ до речей і документів, запроваджено новий запобіжний захід – домашній арешт. Суттєвих змін зазнав механізм застосування такого запобіжного заходу як тримання під вартою. Практичне застосування системи забезпечувальних механізмів, що розроблена законодавцем, неможливе без формування теоретичної бази та розробки понятійного апарату.

Стан дослідження. Дослідженням правової природи заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів, присвячено праці таких українських та російських учених, як В. Бринцева, Ю. Грошевого, В. Назарова, В. Зеленецького, В. Маляренка, В. Махова, Пешкова, Б. Булатова та ін. Однак у них не повною мірою висвітлюються питання застосування заходів кримінального примусу, які виникають у процесі застосування чинного КПК України. Прийнятий у 2012 році КПК України містить багато новел. У зв'язку з цим науковці отримали можливість проводити нові дослідження у сфері кримінально-процесуальних відносин.

Виклад основного матеріалу. Чинним Законом передбачена система заходів забезпечення кримінального провадження, яка включає: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід (статті 133-143 КПК); накладення грошового стягнення

(статті 144-147 КПК); тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом (статті 148-153 КПК); відсторонення від посади (статті 154-158 КПК); тимчасовий доступ до речей і документів (статті 159-166 КПК); тимчасове вилучення майна (статті 167-169 КПК); арешт майна (статті 170-175 КПК); затримання особи (статті 187-191 КПК і статті 207-213 КПК); запобіжні заходи (статті 176-213 КПК). Існують і інші заходи забезпечення кримінального провадження, які не вписані в загальну систему: видалення обвинуваченого із зали судового засідання (частина третя статті 330 КПК); поміщення в приймальник-розподільник для дітей осіб, які скоїли суспільно-небезпечні діяння у віці від 11 років і до віку притягнення до кримінальної відповідальності (стаття 499 КПК); примусове залучення особи до проведення медичної або психіатричної експертизи (частина третя статті 242 КПК).

Запобіжні заходи застосовуються виключно до кримінально-переслідуваної особи. Вони складають свою підсистему, яка законом виписана в порядку зростання суворості обмеження прав і свобод: особисте зобов'язання (стаття 179 КПК); особиста порука (стаття 180 КПК); застава (стаття 182 КПК); домашній арешт (стаття 181 КПК); тримання під вартою (стаття 183 КПК). При цьому є й інші запобіжні заходи, які не виписані в загальній системі: до кримінально-переслідуваної неповнолітньої особи може бути застосована передача під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, або під нагляд адміністрації виховної установи – для тих, хто виховується в дитячій виховній установі (частина перша статті 493 КПК). Примусова госпіталізація особи до психіатричного закладу і передача під нагляд опікуна (стаття 508). І окремо слід виділити такий запобіжний захід, як екстрадиційний арешт: тримання особи під вартою з метою забезпечення її видачі – екстрадиції (пункт дев'ятий частини першої статті 541 КПК) [1].

Для правильного розуміння правової природи заходів забезпечення кримінального провадження слід визначитися із необхідними характерними рисами, які виділяють їх з інших правових інститутів. Тобто, необхідне правильне поняття.

У науці кримінального процесу до цього питання підходять неоднозначно. Підручник кримінального процесу визначає заходи забезпечення кримінального провадження як передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження у чітко визначеному законом порядку стосовно осіб, які залучаються до кримінально-процесуальної діяльності, з метою досягнення дієвості кримінального провадження [2].

Також у науковій літературі під цими заходами розуміють передбачені кримінально-процесуальним законодавством процесуальні засоби примусового характеру, що застосовуються у сфері кримінального судочинства уповноваженими на те посадовими особами і державними органами за наявності підстав і в порядку, передбаченому законом, щодо обвинувачених, підозрюваних та інших осіб для попередження і припинення їхніх неправомірних дій з метою успішного розслідування і вирішення завдань кримінального судочинства [3].

Ще у кримінально-процесуальній теорії під цим поняттям розуміють передбачені кримінально-процесуальним законом заходи примусового характеру, які застосовуються компетентними особами та органами за наявності підстав та в порядку, передбачених законом, з метою подолання негативних обставин, які перешкоджають вирішенню завдань кримінального судочинства, та забезпечення виконання рішень органів досудового розслідування та суду [4].

В.М. Гусаров визначає заходи забезпечення кримінального провадження як передбачені кримінальним процесуальним законом заходи примусового характеру, що застосовуються уповноваженими державними органами і посадовими особами, які здійснюють кримінальне провадження, за наявності підстав, умов і в порядку, установлених законом, з метою подолання негативних обставин, що виникають під час досудового розслідування і судового провадження і перешкоджають або можуть перешкоджати успішному вирішенню завдань кримінального провадження, досягненню його дієвості, забезпеченню нормального ходу і відновленню процесуальних відносин у сфері кримінального судочинства [5].

М.І. Карпенко і К.І. Омельчук заходи забезпечення кримінального провадження визначають як передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження, у чітко визначеному законом порядку стосовно осіб, які залучаються до кримінально-процесуальної діяльності для запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів з метою досягнення дієвості кримінального провадження [6].

Схоже поняття виробилося у С.М. Смокова [7].

О.М. Миколенко наголошує на необхідності розмежування заходів забезпечення кримінального провадження і заходів кримінально-процесуального примусу. Оскільки є заходи, не пов'язані з примусом [8].

В.І. Фаринник висловлює думку, що заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені кримінальним процесуальним законом заходи державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими державними органами та особами, у встановленому законом порядку до підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка та інших осіб, котрі залучаються до сфери кримінальної процесуальної діяльності, з метою запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення, виявлення та закріплення доказів, досягнення завдань кримінального судочинства та дієвості провадження [9].

О.В. Фірман вважає, що заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачена кримінально-процесуальним законом група заходів кримінально-процесуального примусу, що застосовуються на підставі, за умов та в порядку, встановленому кримінально-процесуальним законом, державними органами, які ведуть кримінальне провадження, а в окремих випадках і іншими особами, щодо підозрюваного, обвинуваченого, свідка та потерпілого або інших осіб для забезпечення належного виконання ними своїх процесуальних обов'язків, попередження можливих або усунення наявних перешкод під час кримінального провадження, одержання доказів, а також виконання судових рішень у частині цивільно-правових наслідків вирішення справи [10].

О.М. Бондаренко пропонує таке визначення поняття заходів забезпечення кримінального провадження: це заходи примусового характеру, що полягають в обмеженні прав та законних інтересів підозрюваних, обвинувачених та інших учасників кримінального провадження, що застосовуються уповноваженими на те особами на підставі та у порядку, передбачених законом з метою досягнення дієвості кримінального провадження [11].

Як правильно зазначає В.В. Назаров, обмеження прав і свобод особи, що викликається процесуальною необхідністю, має бути мінімальним і дійсно необхідним. Застосовуючи заходи забезпечення кримінального провадження, уповноважена особа повинна виходити з дійсної необхідності у таких заходах, доцільності і справедливості їх використання [12].

Із наведених пропозицій правильного розуміння поняття заходів забезпечення кримінального провадження ми вбачаємо зловживання науковцями категорією примусу. Деякі навіть прирівнюють заходи забезпечення із заходами примусу. Інші до поняття включають другорядні риси предмету, які не відкривають насправді сутності явища. Сутність, зрештою, може зникнути за пунктуацією.

А ми замислюємось над тим, що взагалі примус притаманний відносинам у людському суспільстві з моменту виникнення держави як такої. Людина постійно перебуває в колі відносин. Суспільних, сімейних, трудових. Вона постійно перебуває в колі

обов'язків, які виникають у неї у процесі функціонування у цих сферах. З того моменту, як маленьку людину вперше поставили в куток у садку, їй прививають розуміння існування правил і обов'язковості підкорення їм, а також можливість покарання за їх порушення. З тих пір, як виникла держава, проста людина стала годувати її. Зрештою, держава є на момент народження людини. І вона буде і після її смерті. Але, доки людина живе, вона годує державу податками, зборами, внесками. Ці відрахування відбуваються на підставі законів, яким не можна не підкоритися. Зрештою, все життя людина знає про зверхність держави.

Тобто, треба розуміти, що примус притаманний державі взагалі. Всі правовідносини просякли примусом. У разі існування правовідносин виникають права і обов'язки. В разі невиконання обов'язків виникають підстави для санкцій і, зрештою, санкції. Це нормальний стан речей. І всі юридичні правовідносини складаються з цих базових одиниць. Суб'єкта і об'єкта. Прав і обов'язків. Відповідальності і санкцій. Однак у діалектичному розвитку часто об'єкт в одних відносинах є суб'єктом в інших.

Сам суд є об'єктом примусу. Він часто є суб'єктом кримінально-процесуальних відносин. Одночасно він є об'єктом закону, і його діяльність насправді дуже чітко врегульована. І суд перебуває під тиском примусу закону, який вимагає від нього розглянути справу в належний строк, виконати всі необхідні дії і прийняти законне, мудре і справедливе рішення у кожній конкретній справі. А таких справ у сучасного судді 20-25 на день!!! Щоб не бути поглиненим виром справ, які необхідно розглядати у встановлений законом строк, суд повинен відповідно до вимог закону застосовувати заходи забезпечення провадження. Адміністративного, цивільного, господарчого або кримінального. Принаймні ж, викликати сторони і учасників треба! Коли сторони і учасники процесу не виконують своїх процесуальних обов'язків суд відповідно до вимог закону повинен вживати заходів до спонукання їх до належного виконання обов'язків. І куди не подивись — усюди суд повинен вживати заходів для належного направлення процесу правосуддя і досягнення цілей останнього. Тобто, суд сам об'єкт примусу.

Тому робити примус родовою ознакою засобів забезпечення кримінального провадження не варто. Достатньо сказати, що їх здійснює держава. Для теорії держави і права держава дорівнює примусу. Лауреат Нобелівської премії Д. Норт у своїй теорії держави визначає державу як організацію, що володіє перевагами в здійсненні насильства на території, чий межі визначені її здатністю оподатковувати підданих. За Нортом держава продає послуги оборони і правосуддя в обмін на податки [13].

Кримінально-процесуальні відносини насправді нічим не відрізняються від будь-яких інших юридичних відносин за своїм складом.

Єдиний обов'язок людини, як ми визначилися вище, виконувати норми законів і не порушувати їх. У разі порушення виникають підстави для відповідальності: дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової або кримінальної, і відповідні пра-

вовідносини. У ході виникнення кримінальних правовідносин вони відбуваються за певними правилами. Ці правила і є кримінальний процес. За цими правилами у учасників правовідносин виникають права і обов'язки. За невиконання обов'язків настають наслідки – санкції. Тобто кримінально-процесуальна відповідальність – специфічна форма відповідальності. Це, наприклад, відповідальність поручителя за невиконання обов'язків особою, яка взята на поруки, або батьків неповнолітнього, коли вони взяли його під нагляд, або відповідальність заставодавця. Також це відповідальність осіб, які не прибули на виклик особи, яка направляє кримінальний процес, хоча були належним чином повідомлені про час і місце прибуття. Та інші випадки кримінально-процесуальної відповідальності, які передбачені законом.

Дійсно, що відрізняє кримінально-процесуальні відносини від усіх інших, це максимальна їх урегульованість нормами національного закону, а також наднаціональний контроль за дотриманням прав людини як одного із суб'єктів кримінально-процесуальних відносин.

Інша справа, що заходи забезпечення кримінального провадження можна і потрібно класифікувати для правильного розуміння і використання, оскільки в українському законодавстві чимало таких заходів. Одні направлені на належний виклик сторін і учасників процесу, інші – на захист слідів і збір доказів кримінального правопорушення, треті – на забезпечення цивільного позову, судових витрат і можливої конфіскації майна, четверті – на забезпечення належної поведінки учасників процесу, п'яті – на забезпечення явки до особи, яка направляє процес, або в судове засідання підозрюваного й обвинуваченого та інші. Ми тільки окреслили напрямки можливих досліджень у цій сфері. Однак це критерії для класифікації, а не характерні родові ознаки.

Напрошується поняття заходів забезпечення кримінального провадження. Це передбачені законом обов'язкові спонукальні та забезпечувальні міри для виконання учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних обов'язків, які при обов'язковому дотриманні прав людини повинна вживати особа, яка направляє кримінальний процес, для досягнення цілей правосуддя.

Вказані заходи – це інструменти в руках слідчого, прокурора і суду. Як кельма в каменяра і сокира у стельмаха.

Також слід розуміти, що ці інструменти необхідно використовувати виважено, мудро, однак при цьому систематично. На переконання автора, належним чином здійснити процес правосуддя без використання заходів забезпечення кримінального провадження в їх системі неможливо.

Висновок: заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені законом обов'язкові спонукальні та забезпечувальні міри для виконання учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних обов'язків, які при обов'язковому дотриманні прав людини повинна вживати особа, яка направляє кримінальний процес, для досягнення цілей правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>
2. Кримінальний процес. Підручник. За загальною редакцією В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К.: «Центр учбової літератури». 2013. – 164, 544 с.
3. Стор. 292. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова; Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Національна академія правових наук України. – Х.: «Право», 2012. – 844 с.
4. Стор. 246. Кримінальний процес. Підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. – Х.: «Право», 2010. – 608 с.
5. «Проблеми застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження». В.М. Гусаров. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo06-2/part_4/18.pdf
6. «Заходи забезпечення кримінального провадження». М.І. Карпенко, К.І. Омельчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/jnn_2013_11_9.pdf
7. «Класифікація заходів кримінально-процесуального примусу». С.М. Смоков. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/pravo/76/12352-klasifikaciya-zaxodiv-kriminalno-procesualnogo-primusu.html>
8. «Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення з заходами кримінального процесуального примусу». О.М. Миколенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/6408/1/81-84.pdf>
9. «Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація». В.І. Фаринник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2015_Farinnik.pdf
10. «Заходи забезпечення кримінального провадження та їх класифікація». О.В. Фірман. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lsey.org.ua/6_2014/65.pdf
11. «Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження». О.М. Бондаренко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lsey.org.ua/2_2014/28.pdf
12. В.В. Назаров. Примус у кримінальному провадженні: національні та міжнародні аспекти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipkr.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2010/ststij_n3_16_200/Nazarov_64.pdf
13. North D. «Structure and change in economic history» / D. North. – N. Y., 1981. – 228, 22 p.